

մտախորհ լինէր. զԱստուած գերելոյն առնու
և զսա կարգա ազնական: Եւ ի յաղաթեւն՝
ի միգէն խաւարն լուծանի:

Եւ սքանչանալով ընդ եղեալն՝ ուրա-
խութեամբ ի տուն իւր երթայր եւ զպատա-
հունն պատմէր կնոջն իւրում: Եւ զգերեալն
կոչեալ հարցանէ, թէ Ո՞վ է Աստուածն, զոր
պաշտես: Իսկ նորա յանդիման եկեալ՝ քա-
րող Քրիստոսի զթագաւորն Վրաց արար:
Քանզի հաւատացեալ ի Քրիստոս ի ձեռն բա-
րեպաշտ կնոջն՝ զամենայն զորս ընդ իւրեւ
Վրացիս կոչէ եւ զպատահմունսն զսա ի
բժշկութիւն մանկանն եւ կնոջն, այլ եւ զորս
լատ որսոյն պատմեալ՝ յորդորէր զնոսա զԱս-
տուած գերեցելոյն պաշտել:

Եւ լինէր այսուհետեւ իւրաքանչիւր ոք
քարող Աստուծոյն բանի. թագաւորն՝ արանցն
եւ կինն՝ կանանցն:

Ուսեալ ի կնոջն եւ զձեւս եկեղեցեացն
Հոովմայեցոց՝ տուն աղաւթարանի հըս-
մայեաց շինել. եւ նոյնժամայն ի շինումն
պատրաստէր: Եւ տունն կանգնեալ լինէր:

Եւ իբրեւ զսիւնսն կանգնէին, համար-
ձեալ լինէին²¹, անտեսութեամբ ինչ առ հա-
ւատն զբնակիչսն Աստուծոյն²² քարչէր նա-
խախնամութիւնն: Քանզի մինն ի սեանցն
անշարժ մնայր. եւ ոչ մի ինչ գտանէր մեքե-
նայ կարել շարժել զնա. այլ եւ փոկքն կրտ-
րեալ լինէին եւ մեքենայքն անկեալ: Ապա
անյոյս եղեալ զործողացն՝ զնացին: Եւ յայն-
ժամ ցուցանի հաւատ գերեցելոյն. քանզի գի-
տացեալ հասանէ ի տեղին եւ զգիշերն ամե-
նայն յաղաթս պարապեալ: Նախախնամու-
թեամբն Աստուծոյ կանգնի սիւնն եւ բարձ-
րագոյն (քան) զսարիսին յաւան հաստա-
տէր՝ ոչ իրիք ի ծայրն հպեցելոյ²³: Իսկ ի
տուրնջեանն կայր թագաւորն ի վերայ շինա-
ծին հոգ տանելով. եւ տեսեալ զսիւնն ի
յիւրմէ կախեալ՝ զարմանայր ի վերայ եղե-
լոյն, սքանչանային եւ որք աղոթներն կային:
Քանզի յետ սակաւ ինչ ի յաշ նոցա ըն-
քեամբ շարժմամբ իջեալ սիւնն հաստատէր:
Գոչումն բազում աստուած հեռեկեցաւ մարդ-
կանն ճշմարիտ զհաւատ թագաւորին վերա-
կրչեցելոյ²⁴ եւ աւրհնելով²⁴ զԱստուած գե-

²¹ Յն. չունի «համարձեալ լինէին», այլ՝ կան-
գնել զունն զործէին:
²² Տպ. զբնակեալսն. Երուս.՝ զբնակիչսն այն.
«այն» կարգա՝ Աստուծոյն:
²³ Յն. առանց ամենեւին ի յատակն հպելոյ:
²⁴ Յն. որք... վերակրչէին եւ օրհնէին:

րեցելոյն: Ապա հաւատացեալք յաւժարու-
թեամբ բարձաւ նաեւ զայլ սիւնսն կանկնէին.
եւ ոչ ի յերկարս ինչ նոցա զործն կատարէր:

Եւ բարեխաւսութիւն²⁵ աստուած առ
թագաւորն Կոստանդին լինէր. աղաչելով
գաշնաւորք անտի յառաջ Հոովմայեցոցն
լինել եւ առնուլ եպիսկոպոս (եւ) քահա-
նայական վիճակ. քանզի ստուգապէս հաւա-
տալ ասեն Քրիստոսի²⁶:

Չայս ասէ Ռուսին ի Բակրոյ ուսեալ, որ
յառաջ էր թագաւոր²⁷ Վրաց, իսկ յետոյ
եկեալ ի Հոովմ²⁸ կարգապետ²⁹ որոց ի
Պաղեստին զաւրացն³⁰ եղեալ եւ յետ այսորիկ
զաւրավարացն, որ ընդդէմ Մաքսիմոսի
բռնակալի պատերազմն թէոզոսի թագաւորի
համաջանաւ լինէր³¹:

Այսու պատճառով եւ Վիրք առ Կոս-
տանդնի ժամանակաւ³² ի քրիստոնէութիւն
եկին:

Ուշադիր կ'ընեմ որ Սոկրատ համաո-
տելով Ռուսինոսի սողերը, իր կողմէ աւել-
ցուցած է, իմաստի բացայայտութեան հա-
մար, «կին ոմն... ի Վրաց գերեալ լինէր».
«թագաւորն Վրաց», «զթագաւորն Վրաց»,
«զորս ընդ իւրեւ վրացիս» եւ վերջին պար-
բերութիւնը՝ «Այսու պատմաւառ — եկին»:
Իրմէ են նաեւ երրորդ եւ չորրորդ հա-
տուածներու «քաղաւորական մանկան», «կին
քաղաւորին», «կնոջ քաղաւորին» ընդ-
դռուած բառերը, ուր Ռուսինոս պարզապէս
«կին» մը նկատի ունի, որ իր հիւանդ մա-
նուկը առած դռնէ դուռ կը շրջի, ճար մը
գտնելու համար յօգուտ հիւանդին:

Բնագիրը վերակազմուած է Երուսաղի-
մեան ձեռագրին համեմատ:

Հ. Ն. ԱԿԻՆՅԱՆ

²⁵ Յն. πρεσβεία, պատգամաւորութիւն. աղօթք,
խնդրուածք. բարեխոսութիւն:
²⁶ Յն. Յետ այնորիկ պատգամաւորութիւն առ
թագաւորն Կոստանդինոս լինէր, առ ի խնդրել, զի
յայնժեանէ զաշնաւորք Հոովմայեցոց լինեցին եւ ըն-
կայցին եպիսկոպոս եւ քահանայս (բառական «քահա-
նայական վիճակ, կղեր»):
²⁷ Յն. βασιλικος, արքայիկ, թագաւոր. Ռուսին-
ոս ունի հոս rex. Տպ. լսեալ:
²⁸ Յն. առ Հոովմայեցիս:
²⁹ Յն. ταξίαρχος, հրամանատար զօրագնդի:
³⁰ Տպ. զաւրացն:
³¹ Յն. συνηγορίατο, συναγωγή «մարտակից
լինել» բայէն հասկցուած է συναγωγή «կարեկից
լինել»:
³² Տպ. ի ժամանակն Կոստանդնի եւ Վիրք ի
ք. եկն:

ԵՐԻՐՊԵՆԻ ՓՈԹԵՆԵՆԸ ԲՈՒՅԻՐ ՀՆՅԵՐԷՆԻ ՄԷՋ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ներկայ աշխատութեան նպատակն է
սահմանել եւ ուսումնասիրել այն բոլոր բա-
ռերը՝ որ Պոլսի ժողովրդական հայերէնը
փոխ առած է իտալերէնէ, ֆրանսերէնէ եւ
ուրիշ եւրոպական լեզուներէ: Ուր որ գտած
եմ նոյն կարգի բառեր ուրիշ հայ բարբա-
ներու մէջ (Զմիւռնիոյ, Սրաքիլիի, Ակնայ,
Վանի, Երիւրի, Նոր-Նախիջեւանի եւ Ղարա-
բաղի), համեմատութեան առած եմ: Ամբողջ
փոխառեալ բառերու քիւն է 860: Հաւա-
քումս կատարուած է Պոլսի եւ այլուր՝ գլխա-
ւորապէս մեր ընտանիքին մէջ եւ տարի-
ներու արդիւնք է: Վերջին ձեռքը տուած եմ
Թարիգի մէջ (1921)՝ գրեթէ բոլորովին
գուրկ զանագան մասնագիտական աղբիւր-
ներէ*:

1. — 2. Ա. — 3. — 4. — 5. — 6. — 7. — 8. — 9. — 10. — 11. — 12. — 13. — 14. — 15. — 16. — 17. — 18. — 19. — 20. — 21. — 22. — 23. — 24. — 25. — 26. — 27. — 28. — 29. — 30. — 31. — 32. — 33. — 34. — 35. — 36. — 37. — 38. — 39. — 40. — 41. — 42. — 43. — 44. — 45. — 46. — 47. — 48. — 49. — 50. — 51. — 52. — 53. — 54. — 55. — 56. — 57. — 58. — 59. — 60. — 61. — 62. — 63. — 64. — 65. — 66. — 67. — 68. — 69. — 70. — 71. — 72. — 73. — 74. — 75. — 76. — 77. — 78. — 79. — 80. — 81. — 82. — 83. — 84. — 85. — 86. — 87. — 88. — 89. — 90. — 91. — 92. — 93. — 94. — 95. — 96. — 97. — 98. — 99. — 100. — 101. — 102. — 103. — 104. — 105. — 106. — 107. — 108. — 109. — 110. — 111. — 112. — 113. — 114. — 115. — 116. — 117. — 118. — 119. — 120. — 121. — 122. — 123. — 124. — 125. — 126. — 127. — 128. — 129. — 130. — 131. — 132. — 133. — 134. — 135. — 136. — 137. — 138. — 139. — 140. — 141. — 142. — 143. — 144. — 145. — 146. — 147. — 148. — 149. — 150. — 151. — 152. — 153. — 154. — 155. — 156. — 157. — 158. — 159. — 160. — 161. — 162. — 163. — 164. — 165. — 166. — 167. — 168. — 169. — 170. — 171. — 172. — 173. — 174. — 175. — 176. — 177. — 178. — 179. — 180. — 181. — 182. — 183. — 184. — 185. — 186. — 187. — 188. — 189. — 190. — 191. — 192. — 193. — 194. — 195. — 196. — 197. — 198. — 199. — 200. — 201. — 202. — 203. — 204. — 205. — 206. — 207. — 208. — 209. — 210. — 211. — 212. — 213. — 214. — 215. — 216. — 217. — 218. — 219. — 220. — 221. — 222. — 223. — 224. — 225. — 226. — 227. — 228. — 229. — 230. — 231. — 232. — 233. — 234. — 235. — 236. — 237. — 238. — 239. — 240. — 241. — 242. — 243. — 244. — 245. — 246. — 247. — 248. — 249. — 250. — 251. — 252. — 253. — 254. — 255. — 256. — 257. — 258. — 259. — 260. — 261. — 262. — 263. — 264. — 265. — 266. — 267. — 268. — 269. — 270. — 271. — 272. — 273. — 274. — 275. — 276. — 277. — 278. — 279. — 280. — 281. — 282. — 283. — 284. — 285. — 286. — 287. — 288. — 289. — 290. — 291. — 292. — 293. — 294. — 295. — 296. — 297. — 298. — 299. — 300. — 301. — 302. — 303. — 304. — 305. — 306. — 307. — 308. — 309. — 310. — 311. — 312. — 313. — 314. — 315. — 316. — 317. — 318. — 319. — 320. — 321. — 322. — 323. — 324. — 325. — 326. — 327. — 328. — 329. — 330. — 331. — 332. — 333. — 334. — 335. — 336. — 337. — 338. — 339. — 340. — 341. — 342. — 343. — 344. — 345. — 346. — 347. — 348. — 349. — 350. — 351. — 352. — 353. — 354. — 355. — 356. — 357. — 358. — 359. — 360. — 361. — 362. — 363. — 364. — 365. — 366. — 367. — 368. — 369. — 370. — 371. — 372. — 373. — 374. — 375. — 376. — 377. — 378. — 379. — 380. — 381. — 382. — 383. — 384. — 385. — 386. — 387. — 388. — 389. — 390. — 391. — 392. — 393. — 394. — 395. — 396. — 397. — 398. — 399. — 400. — 401. — 402. — 403. — 404. — 405. — 406. — 407. — 408. — 409. — 410. — 411. — 412. — 413. — 414. — 415. — 416. — 417. — 418. — 419. — 420. — 421. — 422. — 423. — 424. — 425. — 426. — 427. — 428. — 429. — 430. — 431. — 432. — 433. — 434. — 435. — 436. — 437. — 438. — 439. — 440. — 441. — 442. — 443. — 444. — 445. — 446. — 447. — 448. — 449. — 450. — 451. — 452. — 453. — 454. — 455. — 456. — 457. — 458. — 459. — 460. — 461. — 462. — 463. — 464. — 465. — 466. — 467. — 468. — 469. — 470. — 471. — 472. — 473. — 474. — 475. — 476. — 477. — 478. — 479. — 480. — 481. — 482. — 483. — 484. — 485. — 486. — 487. — 488. — 489. — 490. — 491. — 492. — 493. — 494. — 495. — 496. — 497. — 498. — 499. — 500. — 501. — 502. — 503. — 504. — 505. — 506. — 507. — 508. — 509. — 510. — 511. — 512. — 513. — 514. — 515. — 516. — 517. — 518. — 519. — 520. — 521. — 522. — 523. — 524. — 525. — 526. — 527. — 528. — 529. — 530. — 531. — 532. — 533. — 534. — 535. — 536. — 537. — 538. — 539. — 540. — 541. — 542. — 543. — 544. — 545. — 546. — 547. — 548. — 549. — 550. — 551. — 552. — 553. — 554. — 555. — 556. — 557. — 558. — 559. — 560. — 561. — 562. — 563. — 564. — 565. — 566. — 567. — 568. — 569. — 570. — 571. — 572. — 573. — 574. — 575. — 576. — 577. — 578. — 579. — 580. — 581. — 582. — 583. — 584. — 585. — 586. — 587. — 588. — 589. — 590. — 591. — 592. — 593. — 594. — 595. — 596. — 597. — 598. — 599. — 600. — 601. — 602. — 603. — 604. — 605. — 606. — 607. — 608. — 609. — 610. — 611. — 612. — 613. — 614. — 615. — 616. — 617. — 618. — 619. — 620. — 621. — 622. — 623. — 624. — 625. — 626. — 627. — 628. — 629. — 630. — 631. — 632. — 633. — 634. — 635. — 636. — 637. — 638. — 639. — 640. — 641. — 642. — 643. — 644. — 645. — 646. — 647. — 648. — 649. — 650. — 651. — 652. — 653. — 654. — 655. — 656. — 657. — 658. — 659. — 660. — 661. — 662. — 663. — 664. — 665. — 666. — 667. — 668. — 669. — 670. — 671. — 672. — 673. — 674. — 675. — 676. — 677. — 678. — 679. — 680. — 681. — 682. — 683. — 684. — 685. — 686. — 687. — 688. — 689. — 690. — 691. — 692. — 693. — 694. — 695. — 696. — 697. — 698. — 699. — 700. — 701. — 702. — 703. — 704. — 705. — 706. — 707. — 708. — 709. — 710. — 711. — 712. — 713. — 714. — 715. — 716. — 717. — 718. — 719. — 720. — 721. — 722. — 723. — 724. — 725. — 726. — 727. — 728. — 729. — 730. — 731. — 732. — 733. — 734. — 735. — 736. — 737. — 738. — 739. — 740. — 741. — 742. — 743. — 744. — 745. — 746. — 747. — 748. — 749. — 750. — 751. — 752. — 753. — 754. — 755. — 756. — 757. — 758. — 759. — 760. — 761. — 762. — 763. — 764. — 765. — 766. — 767. — 768. — 769. — 770. — 771. — 772. — 773. — 774. — 775. — 776. — 777. — 778. — 779. — 780. — 781. — 782. — 783. — 784. — 785. — 786. — 787. — 788. — 789. — 790. — 791. — 792. — 793. — 794. — 795. — 796. — 797. — 798. — 799. — 800. — 801. — 802. — 803. — 804. — 805. — 806. — 807. — 808. — 809. — 810. — 811. — 812. — 813. — 814. — 815. — 816. — 817. — 818. — 819. — 820. — 821. — 822. — 823. — 824. — 825. — 826. — 827. — 828. — 829. — 830. — 831. — 832. — 833. — 834. — 835. — 836. — 837. — 838. — 839. — 840. — 841. — 842. — 843. — 844. — 845. — 846. — 847. — 848. — 849. — 850. — 851. — 852. — 853. — 854. — 855. — 856. — 857. — 858. — 859. — 860. — 861. — 862. — 863. — 864. — 865. — 866. — 867. — 868. — 869. — 870. — 871. — 872. — 873. — 874. — 875. — 876. — 877. — 878. — 879. — 880. — 881. — 882. — 883. — 884. — 885. — 886. — 887. — 888. — 889. — 890. — 891. — 892. — 893. — 894. — 895. — 896. — 897. — 898. — 899. — 900. — 901. — 902. — 903. — 904. — 905. — 906. — 907. — 908. — 909. — 910. — 911. — 912. — 913. — 914. — 915. — 916. — 917. — 918. — 919. — 920. — 921. — 922. — 923. — 924. — 925. — 926. — 927. — 928. — 929. — 930. — 931. — 932. — 933. — 934. — 935. — 936. — 937. — 938. — 939. — 940. — 941. — 942. — 943. — 944. — 945. — 946. — 947. — 948. — 949. — 950. — 951. — 952. — 953. — 954. — 955. — 956. — 957. — 958. — 959. — 960. — 961. — 962. — 963. — 964. — 965. — 966. — 967. — 968. — 969. — 970. — 971. — 972. — 973. — 974. — 975. — 976. — 977. — 978. — 979. — 980. — 981. — 982. — 983. — 984. — 985. — 986. — 987. — 988. — 989. — 990. — 991. — 992. — 993. — 994. — 995. — 996. — 997. — 998. — 999. — 1000.

Խրիմ, ուր գեռ ժե. դարէն շատ առաջ, երբ
այս վայրերը օսմանեան տիրապետութեան
տակ մտած չէին տակաւին, կար նշանաւոր
հայ գաղթականութիւն: Առաջինին մէջ գե-
րակշուող տարրը Յոյնն էր, երկրորդին մէջ
Թաթարները. բայց երկուքն մէջ ալ մուտք
գործած էին մեծ թուով իտալացիներ (Վե-
նետեցիք եւ ձենովացիք) եւ այնպիսի մեծ
ազդեցութիւն էին ձեռք բերած, որ կրնանք
ըսել թէ այդ վայրերու գանազան մասերուն
իրական տէրերն էին: Հայերը՝ վաճառական
եւ արհեստաւոր ժողովուրդ, սերտ յարաբե-
րութեան մէջ մտան անոնց հետ: Օսմանցոց
տիրապետութեամբ իտալացիք քաշուեցան
արեւելքէն, բայց իրենց ազդեցութիւնը վա-
ճառականութեան, արուեստներու եւ դիտու-
թեան մէջ դեռ երկար շարունակուեցաւ:
Կրնանք ըսել թէ Հայերը այս ասպարէզնե-
րու մէջ արեւելքի եւ արեւմուտքի միջնորդ-
ներն եղան եւ հաստատուելով նոյն իսկ իտա-
լիոյ մէջ՝ ծովի եւ ցամաքի վրայով կապ պա-
հեցին Պոլսոյ, Խրիմի եւ գեռ շատ աւելի հե-
ռու վայրերու հետ՝ մինչեւ Պարսկաստան եւ
Հնդկաստան: ԺՉ. դարու սկիզբները (1512)
իտալիոյ հայերը մտցուցին մեր մէջ տպա-
գրութեան արուեստը. ԺԸ. դարուն Միխիթար
Աբրահմի հիմնեց Միխիթարեանց հռչակաւոր
Միաբանութիւնը եւ իտալիան՝ իբր այն ժա-
մանակուան բարձրագոյն ներկայացուցիչը
գիտութեան, սկսաւ իրեն քաշել ուսումնա-
պահան նոր ազդերու հետ մեր յարաբերու-
թիւնը կը սկսի Կիլիկիան շրջանին: Այս ժա-
մանակ Եւրոպայի մէջ ազդեցիկ գեր-կատա-
րողները Ֆրանսացիք էին եւ Հայերը խումբ
մը փոխառութիւններ կ'ընեն հին Փրանսե-
րէնէ: Այս փոխառութիւնները կը պատկա-
նին միջին հայերէնի եւ մեր ծրագրէն դուրս
կը մնան:

Հայոց նորագոյն յարաբերութիւնները
Եւրոպացոց հետ՝ տեղի ունեցած են երկու-
նշանաւոր գաղութներու մէջ՝ Պոլսի եւ
Խրիմի միջին հայերէնի վրայ. Պոլսոյ եւ Խրիմի Հայ-
երը ուղղակի յարաբերութեամբ փոխ առին
անոնցմէ հարիւրաւոր բառեր. ասոնք ժողո-
վրդական փոխառութիւններն են: ԺՉ. դա-
րէն ազդին եղած գրական յարաբերութիւն-
ներն ալ պատճառ դարձան, որ խումբ մը
ուսումնական բառեր գրազէններու ձեռքով
մտան մեր գրական լեզուին մէջ. այս կարգին
կը պատկանին լաւա, մատիտ, ալմէպրա,
ստամփա (տպագրութիւն) եւն. ասոնք ալ
գրական փոխառութիւններն են: Այս կարգին
կը պատկանին նաեւ աշխարհագրական ա-
նունները, որոնք մինչեւ այսօր ալ կը մնան
մեր մէջ իտալական ձեռով՝ փոխանակ իրենց
ընդիմ ձեռն. ինչպէս Զուիցերիա (փխ.

* Իտալերէնի ընթերցանութիւնը չափազանց պարզ
է. բոլոր տառերը կը հնչուին Փրանսերէնի պէս. բա-
ցառութիւն են միայն հետեւեալները.
1. Ե տառը e, i տառերէն առաջ կը հնչուի հայ. ջ.
նոյն դիրքով կրկնակ Ե կ'ըլլայ ջջ:
2. ց տառը նոյն դիրքով կը հնչուի հայ. ց (արե-
ւելեան բարբառով՝ ջ), իսկ gn, gl կ'ըլլայ նյ, յյ:
3. Ի տառը երբեք չի կարգացուիր:
4. j տառը միշտ գերմանականին պէս կը հնչ-

Շվեյցարիա), Մարսիլիա (փխ. Մարսէլ), Ճարոն (փխ. Նապոն) են:

ԺԹ. դարէն սկսեալ իտալական ազդեցութիւնը վերնաշրջ Արեւելքէն՝ անոր տեղ կը սկսի Փրանսական ազդեցութիւնը: Թէեւ Ֆրանսացիք այնպիսի մեծ խումբով չթափուեցան արեւելք՝ ինչպէս իտալացիք, բայց այնու ամենայնիւ կազմուեցան զանազան աւետարական, շոգենաւային, երկաթուղային ընկերութիւններ, բացուեցան դպրոցներ, հիմնուեցան մի քանի թերթեր: Աւելի մեծ եղաւ կրթական ազդեցութիւնը: Առաջին անգամ օսմանեան կառավարութեան հաշուով, յետոյ ալ մասնաւոր միջոցներով շատ ուսանողներ անցան Փարիզ՝ ուսանելու Փրանսական համալսարաններու մէջ՝ բժշկութիւն, իրաւաբանութիւն, ճարտարապետութիւն եւ ուրիշ արուեստներ: Նոյն իսկ Փարիզի մէջ հիմնուեցան հայ տպարան, թերթեր, հայկական դպրոցներ եւ ընկերութիւններ. Փրանսերէն լեզուի ուսումը պաշտօնապէս ընդունուեցաւ արեւելքի բոլոր դպրոցներու մէջ եւ Փրանսական գրականութենէն ահազին թուով գրքեր հայերէնի թարգմանուեցան: Այդտեղէն կը սկսի Փրանսական լեզուի, գրականութեան, գիտութեան եւ մշտքի խոշոր ազդեցութիւնը մեր արեւմտեան Հայոց վրայ եւ բազմաթիւ բառեր, նոյն իսկ Փրանսական լեզուի մտածողութեան եղանակը կը մտնէ հայ գրականութեան մէջ:

Իտալական եւ Փրանսական ազդեցութիւնները մեր վրայ, կը տարբերին իրարմէ մեծ չափով: Իտալացիք իրական գաղութներ ունէին արեւելքի մէջ եւ հայ ժողովրդի բոլոր խաւերը անձնապէս չփման մէջ էին անոնց հետ. գրական ազդեցութիւնը աւելի ուշ եւ երկրորդական էր: Այս պատճառով ալ իտալական փոխառութիւնները բուն ժողովրդական են, կը պատկանին նոյն իսկ կեանքի ամենահասարակ պիտոյքներուն եւ մուտք գտած են ուսման լեզուի մէջ, իսկ գրական փոխառութիւնները սակաւաթիւ են եւ ուսումնական դասակարգին միայն սեպհական: Ընդհակառակը Փրանսացիք չունենալով Արեւելքի մէջ իրական գաղութներ, ուղղակի չփման մէջ չեն գտնուած հայ ժողովրդի հասարակ խաւերուն հետ. իրենց ազդեցութիւնը եղած է գրականութեան, գրական մարդոց, առ առաւելն աւետարական դասակարգի միջոցով. հետեւաբար Փրանսական ժողովրդական փոխառութիւն-

ներն ալ շատ մեծ թիւ չեն կազմեր եւ գրական փոխառութիւններն են, որ կը դերանշնչեն զանոնք: Այս վերջիններն ալ ի հարկէ ունին սահմանափակ շրջան, կախուած են խոսողներու անհատական կամքէն եւ ազգային կրթութեան աստիճանէն, եւ հայ ուսման ծաւալմամբ հետզհետէ ջնջուելու դատապարտուած են:

Փրանսական ազդեցութիւնը վերջացած էր Արեւելքի վրայ, երբ իրարու ետեւէ երեւան եկան անգլիական եւ գերմանական ազդեցութիւնները: Անգլիացիք ալ իտալացուցուման մեծ գաղութներ Հիմնեցին Արեւելքի մէջ, բայց հաստատեցին զանազան աւետարական եւ շոգենաւային ընկերութիւններ, գրամատոններ, Ղալաթիոյ «Թունէլ» ընկերութիւնը բողոքականութեան միջոցով եղաւ, բայց որովհետեւ բողոքականութիւնը ազգային լեզուներու դէմ առ հասարակ հակառակութիւն չունի եւ ընդհակառակը իրեն իրը հիմ կ'ընդունի իւրաքանչիւր ժողովրդի ազգային խօսակցական լեզուն, ուստի իրենց ազդեցութիւնը գրականութեան վրայ ալ մեծ չեղաւ: Նաւային լեզուի քանի մը բառեր միայն կան, որոնք անգլիերէնի միջոցով մտած են հայ ուսման լեզուին մէջ:

2.

Վերեւ ուրուագծուած պատմական տեսութեան համաձայն՝ հայ ժողովրդական լեզուի մէջ երեք եւրոպական տարր կայ. առաջին եւ հնագոյնն է իտալական տարրը, երկրորդ աւելի նորը Փրանսական տարրը, երրորդ եւ ամենանորը անգլիական տարրը: Եւրոպական փոխառութիւններով ամէնէն հարուստ բարբառը Պոլսի Հայոց բարբառն է, որովհետեւ Պոլսի մէջ էր, որ իտալացիք ունէին խոշոր գաղութ՝ հին ժամանակներէն սկսեալ: Այն հնագոյն ժամանակներու ստանդարտ լեզուն գրի առնուած չըլլալով՝ իտալական ազդեցութեան ճիշտ չափը կարելի է որոշել: Տարակոյս չկայ որ խումբ մը փոխառութիւններ, որոնք ԺԳ. ԺԵ. ԺԶ. դարերուն գործածական էին, հիմայ այլ եւս ջնջուած են՝ տեղի տալով աւելի նոր ազդեցութիւններու եւ պետական լեզուին: Այս երեւոյթը նկատելի է նաեւ նորագոյն ժամանակներու մէջ. այսպէս օրինակ ըսպէշար «գեղագործ» բառը՝ որ մեծ մօրս սովորա-

կան ձեւն էր, մօրս լեզուին մէջ հետզհետէ թուրքալով՝ արդէն տեղի տուած էր թրք. եզանի բառին. քապաֆերա «ծխատուփ» դարձաւ տձկ. քիւքիւնի խուքի. մաննա փոխանակուեցաւ հայ. կերակուր բառով. պիրարյա «գարնջրատուն» դարձաւ տձկ. պիրահանէ. վալց «պարի տեսակ մը» դարձաւ Փրանս. վալս. օմոէլա «հովանոց» բառին տեղ եկաւ արաբ. շեմշիշէ. վէլօ «բօլ» բառը արդէն սկսեւ էր փոխանակուիլ Փրանս. վուալ ձեւով: Կան շատ բառեր, որոնք այսօր հաղուագիւտ գործածութիւն ունին. ինչպէս ավիգօ «ալլ», ըսպալէք «ուսադեր», լիպէրքա «աղատութիւն», մուսպարա «մանանեխ», մուսքօ «խաղմուղ», քարտա «մանանեխ», ռաֆօսի պարտ «նիզ», պըրաշօլ «ճրագակալ», ռաֆօսի «իրաւունք» են են: Այս բոլորը կը ցուցնեն որ կրնան դեռ ուրիշ բառեր հին ժամանակ վին ջնջուած ըլլալ: Պոլսի արդի բարբառին մէջ իտալական փոխառութեանց թիւը 533 կը հաշուեմ:

Պոլսէն յետոյ իտալական փոխառութիւններով շատ հարուստ է Չմիւռնիոյ Հայոց բարբառը, որ նոյն իսկ կը ներկայացնէ այնպիսի բառեր՝ որոնք Պոլսի բարբառին մէջ չկան կամ հիմայ ջնջուած են: Այսպէս են՝ սուփիերա «պուրի աման», տալլա «ստողածաղիկ», փարասօլ «հովանոց», ֆուգիսա «խոհանոց», ֆօլարօ «օսույցած օձիք», ֆուփա «գաւաթ», ֆայանցա «մեծ պնակ», ֆրուփաթի «խաղաթուղթի գինորը», ֆրուփիէրա «պտղաման», ֆրուքօ «աղանդեր», ֆիկուրիսա «մօտայի նկար»: Կարեւոր տեղ մը պիտի բռնէր նաեւ Խրիմի Հայոց բարբառը, որովհետեւ Խրիմի մէջ Հայոց յարաբերութիւնը իտալացուց հետ շատ մօտիկ եղած է: Սակայն ուսեւրէնը այնպէս մաքրել է հիմայ անոնք, որ գրեթէ բան մնացած չէ նախկին բազմաթիւ փոխառութիւններէն. այնու ամենայնիւ հոս ալ կը գտնենք զեւրոպական հետքեր եւ այնպիսի հետաքրքրական բառեր, որոնք մինչեւ անգամ Պոլսոյ մէջ չկան: Այսպէս օր. անկարյա (իտալ. angaria «բռնաբարութիւն» բառն է եւ «տարապարհակ» իմաստով գործածական է Պոլսոյ մէջ. Նոր-Նախիջևանի մէջ առած է «անճարակ, ծոյլ մարդ» նշանակութիւնը) գանցա կամ գանցան «սովորոյթ» (իտալ. usanza), օոֆ «իլ», քավլու «երկար նստարան», խասխաթի «նստիլ», ֆուփա «խաղա-

թղթի մէջ սիրտ նշանը», չափա «բաղձանի ուրազ», պէոպէո «սափրիչ» (մանաւանդ բարդութեամբ՝ պէոպէոխանուք «սափրիչի խանութ») ֆօլքա «ման գալ», օրի «խաղաթուղթի մէջ ազուռ նշանը», ֆըշարնա «փոթորիկ» յիշելի է յատկապէս կանա «թոչունի վանդակ», որ իտալերէնի մէջ ալ հաղուագիւտ ձեւ մէ:

Աւելի գարմանալին այն է որ իտալական փոխառութիւնները թափանցել են շատ հեռուները, նոյն իսկ Հայաստանի ներսերը. այսպէս ունինք Ակնայ բարբառին մէջ էֆիֆէ, այսպէս ունինք Ակնայ բարբառին մէջ էֆիֆէ, բնկէլա, խաթիֆա, քէլիկիսի, իրոքիլա, բնկէլա, չափիլա, փափոսա, փիլնչօ (զանաւարքէլա, չափիլա, փափոսա, փիլնչօ (զանաւարքէլա) զործիքներու անուններ). Արաբկիլի բարբառին մէջ ֆապօն «կանանց ներքին շրջագետք», Վանայ բարբառին մէջ՝ քոսմիաքա «գինուորական թմբուկ», քօթիկա «բաժակահարութիւն», իսֆոմիլի «թոս», Կոզոքո «լրագիր», կալաֆաք «նաւի նորոգութիւն», կուսմիդար «զեկավարող», կուսմիդար «ընկերութիւն», կուսմիդար «խաղաթղթի սիրտ», կազիֆօ «սրճաբան», ջոնկոքոմ «ոստիկան», չֆարա «զլանիկ», քըրքըր «ճննողացի», չիլնգօ «զինկ», մախանցա «զգամած», մայնա «ցերուած», մաուանգօ «ատաղձաղործ», մասա «սեղան», մաստիկա «օղի», մոնգլոմ «մամուլ», մուսմոնգլոմ «ծալքատեղին գլուխը», մուստուռա «նոյլ», ֆավլու «նաւողչէք», ֆեօմոքո «թիւ», չանքիկ «պայուսակ», չմոնքօ «բարի շաղախ», կօսօլ «հիւպատոս», փոքա «պտոյտ, շրջագայութիւն», մինչեւ անգամ Ղարաբաղի լեռներուն վրայ՝ սընդըլա՝ «թոս», բօլքա «պտոյտ»: Տարակոյս չկայ որ ասոնք անուղղակի փոխառութիւններ են եւ արեւմուտքի Հայոց կամ թուրքաց ձեռքով թափանցել են յիշեալ տեղերը:

Ինչպէս ժամանակագրական կարգով, նոյնպէս եւ քանակութեամբ երկրորդ տեղը կը բռնեն Փրանսերէնէ փոխառեալ բառերը, որոնք Պոլսոյ բարբառին մէջ մինչեւ 180 կը հասնին. ասոնցմէ մաս մը անցած են նաեւ բուն Հայաստան: Ըստ երեւութիւն ի զուր կը Նոր-Նախիջևանի եւ Կովկասի Հայոց մէջ փնտնել Փրանսական փոխառութիւններ, բայց ընդհակառակը. անոնք մեծ թիւ մը կը կազմեն հոս ալ. սակայն բոլորն ալ յստակացած են ուսեւրէնի միջոցով եւ ուսեւրական ձեւափոխութեան տակ: Օրինակի համար՝

յիշենք Փրանս. cotelette «կողիկ», որ ամբողջ Ռուսաստան եւ Կովկաս տարածուած է, բայց թէ՛ ձեւով եւ թէ՛ նշանակութեամբ ուսացած ձեւով դարձեր է կատլետ (որովհետեւ ուսերէնի մէջ ամէն անշեշտ օ կը դառնայ a), իսկ նշանակութեամբ եղեր է «ձեծած մսի տապակած», մինչդեռ Փրանսերէնը ամբողջ միսն է: Այս բառերը համարելով իբրեւ ուսական փոխառութիւններ՝ չեմ մտցուցած իմ աշխատութեանս մէջ:

Եւրոպական փոխառութեանց երրորդ կարգը կը բռնեն անգլիերէն բառերը, որոնց թիւը հազիւ կը հասնի 11ի, ասոնք են ըստփէն, քընէլ, քօնիստան, իսլիմ, իսլիմպօթ, լօտտ, ցէնթըլմէն, չէֆ, պանֆօթ, փըքօլ, փառլայ: Ասոնք Պոլսէն հետո՞ւ գէպի Հայաստան տարածուած չեն, բացի թերեւս ցէնթըլմէն, չէֆ, պանֆօթ եւ փըքօլ բառերէն, որոնք համաշխարհային բառեր դարձեր են:

Խնդիր է թէ իտալերէնէ, Փրանսերէնէ եւ անգլիերէնէ դուրս ուրիշ եւրոպական լեզուներ ազգած են մեր ուսականները վրայ: Պատմականորէն մենք ուրիշ ազգերու հետ յարաբերութիւն ունեցած չենք: Բայց մեր լեզուին մէջ կան քանի մը բառեր ալ, որոնք սպաներէն, հունգարերէն եւ ուսերէն ծագում կ'ենթադրեն: Այսպէս՝ սպաներէն կը թուին քապլա «ախէ, մոխրաման» եւ մասա «սեղան». առաջինը իտալ. tavola եւ Փրանս. table ձեւերէն աւելի նման է սպան. tabla «սեղան, տախտակ» բառին. երկրորդը իտալ. mensa ձեւէն աւելի սպան. mesa «սեղան» բառին, թէեւ ասոր բոլորովին ալ նման չըլլայ: Սպանիացիք Արեւելքի, յատկապէս մեզ հետ գործ ունեցած չեն. ուստի եթէ այս բառերու համար ուրիշ յարմարաւոր մեկնութիւն մը չկրնայ տրուիլ, կրնանք ենթադրել որ առնուած ըլլան Պոլսոյ հրեաներու լեզուէն, որ սպանիական բարբառ մ'է:

Հունգարերէն կը համարուին հայտնու «վիթխարի», հետտիւֆ «բիրա», փալասկա «փամփշտակալ» բառերը, որոնք ամէն պարագայի մէջ մենք փոխ առած ենք թուրքերէնէ եւ ուզողակի հունգարացից հետ գործ չունինք:

Վերջապէս ուսերէնէ են թէլաթին «հորթի կաշի», շափսա «գլխարկ» եւ ստմափար «ինքնան» բառերը: Ռուսերէնի ազգեցութիւնը եւ անկէ հայերէնի մէջ առ-

նուած բառերը այս գրութեան մէջ նկատու չենք առած:

Այս բոլորէս դուրս կը մնան դեռ 70 բառ. ինչպէս մօտավիճակ «խարերայութիւն», շամանուրա «ծովի մէջ տակառ՝ նաւ խարսխելու համար», չալափուրյա «անկարգ», չիւա «չուն» եւն եւն, որոնք ինչպէս արտաքին երեւոյթէն կարելի է դատել, եւրոպական ծագում ունին, բայց չեմ կրցած իմ միջոցներովս ստուգել անոնց ինչ ըլլալը: Այս բառերը յիշատակած եմ աշխատութեանս մէջ, կարեւոր բացատրութեամբ:

3.

Լեզուի մը փոխառութիւնները քննելու ժամանակ ո՛չ միայն կարեւոր է անոնց թիւը, որ ազգեցութեան մեծութիւնը կը ներկայացնէ, այլ եւ մանաւանդ անոնց որակը, որ քաղաքակրթութեան աստիճանը կը ներկայացնէ:

Մեր հաւաքած 860 եւրոպական փոխառութիւնները ըստ որակի կրնանք դասաւորել հետեւեալ ձեւով.

Ա. Տուն եւ անտեսութիւն:

ա) Տան մասեր. — ափարքաման, սալա, սալօն, պալֆօն, տառացա, մուսանտարա, ֆիլէր, ֆուզիւն, մալագա, մանտոա:

բ) Կարասիք եւ տան իրեր. — մօպիլյա, մասա, առնօն, պոօ, քավիլին, սանտալյա, ֆանափա, ֆոնսօլ, փուֆէ, ֆառյօլա, իսկէմբի, լամպա, կլօպ, պրաչօլ, խաննա, կլըմբուր, ցէնօմէնթօ, սամավար, ֆամէլաթօ, ըստօն, փաննուր, կալարիա, կանա, կանէլա, քափա, ըսփաւմաչէթ, սէրվիս, փէչէթա, փաշավա, ֆոչա, քապալա, քապաֆէրա, քապլա, ցիկարա, սիկարա, փիփօ, պաստօն, սօփա, ըստօնօփա, փառասօլ, օմեռիա, անօզ, չուֆալի:

գ) Ամանեղէն. — փիլյաթա, փայանցա, սուփիէրա, փրուքիէրա, փլաթ, ֆուփա, ֆարափա, կավուրա, մաստէլա, տամնանա, ֆչի, ֆացառօլա, չանթա, քապլա, ըսպօթա, չավէլա, ֆիլֆէ:

դ) Լուացք. — արինա, չիթի, պօղատա, սոտա:

ե) Տնայնագործական. — էօրէֆէ (օնօֆ, րոֆ), իստիփիլ:

զ) Տնային կենդանիներ. 1. թռչուններ՝ խանարյա, ֆիլօլյա. 2. շան անուններ՝

ժօլի, ֆիտէլ, ֆիմօ, ֆուչու. 3. սուստա, միլյալ:

է) Ծաղիկներ. — աֆացիա, սառտէնյա, տալյա, ֆուլյա, մէլիսա, միլօգօթիգ:

Բ. Ուտեստեղէն:

ա) Կերակուրներ. — ըսօֆաթօ, քէնաթուր, քիթիթ, մալսառնա, մաննա, պըրձօլա, պիֆթէֆ, սալաթա, սալմա:

բ) Քաղցրեղէն եւ խմորեղէն. — մանտօլէթա, քապիլօֆա, ժէլաթին, չօֆօլաթա, պապա, պաստօն-հաց, պիստի, փանտիսանյա, փաստա, ֆօլիօստօ, ֆըռաննէլա, ֆըրուրօ, ֆօտուլա, ֆալէթա, ֆըսաֆըռա:

գ) Համեմներ. — կառնիքուռ, մուսարա, սալցա, վանիլյա:

դ) Աղանդեր. — խաշխալալ, կոսպիէր, ցամպօն, սալաթի, սալցիցա:

ե) Ըմպելիքներ. — ափսնք, ընօմ, իլիսօնաթա, լամպիֆօ, մաստիֆա, կագօզ, մուսթօ, շառփանյա, շաքթօզ, պիթա, փուրն, ֆաֆաօ, ֆօլյակ, ֆիմօ:

զ) Չիլներ. — ըզմարիտ, իսկիւմբի, լաֆէռտա, լիմկա, պատպուլյա, սառտելա, սալամուռա:

է) Ուտելի բոյսեր. — ֆասուլյա, ընօֆկա, սալաթա, ընտաիֆյա, ընականի, իլիմօն, մանտալինա, ֆրափա, պէրպալօթ:

Գ. Հագուստեղէն:

ա) Կերպաներ. — ամէլիֆա, քիւլ, իսպիւնաթօ, կագ, կոն, մանիֆաթուրա, մաստիֆօլ, մէրիսօ, մուսիլին, պուկրէն, սաթէն, սաթիլէթ, սավաչուր, սասաթօ, տամասկօ, փաթիսֆա, փիլիշ, փիլէ, ֆագմիթ, ֆանավաչօ, ֆանավիցա, ֆաշմիթ, ֆասթօն, ֆուֆ, ֆասօնէ, ֆօնօմէ:

բ) Կանացի հագուստներ. — ամագօն, ընօպատիկ, ընօպտէշան, խուռասն, մանթօ, պէլթա, ցապպօն, փէլէնիլ, ֆամօլ, ֆիստան, ֆուստա:

գ) Արական հագուստներ. — իւնիֆօրմա, ցիպպէ, չաֆէթ, պօմօն, ռէտէնկօթ, սալթա, սալթամարֆա, սաֆօ, սիւլթիֆօ, փանթալօն:

դ) Երկու սեռի յատուկ. — քրիֆօ, պուլուզ, փոստէլա, ֆօտիւմ ֆանէլա:

ե) Զեւագիտական բառեր. — ըռակօլարիգ, ըռապաթիմա, ըռիկա, ըսպալա, ըսպալաչօ, ըսմամփա, ըսֆօլաթուրա, քալ-

յա, ցօնթա, մօտա, մօտէլ, պաստա, պուսթօ, տէֆօլթէ, փիլակա, փոսօլա, փօթիլնյա, ֆավաթուռա, ֆլափա, ֆալտա, ֆալտափիլյակա, ֆարպէլա, ֆիլչէթա, ֆիլյանֆէթ, ֆիկուրինա, ֆուկուրա:

զ) Գլխարկներ. — շափսա, ուսկուփա, ֆասֆէթ, ֆաիչօն, ֆուֆուլէթա:

է) Զեւագործի աեսակներ. — անէվաթօ, պրօնէ, ֆանավա, ֆառօ, ֆոշի, ֆիլէ:

ը) Հագուստի զարդեր. — քանթէլա, ցիլէթ, մօտուրա, ֆօռտէլա, ֆօռտօն, ֆիլյանկօ, ֆիստօն, պալէնա:

թ) Հագուստի մասեր. — խուռսէ, վէլօ կամ վուալ, ֆուլաթ, ֆօլաթօ, ֆասկա, քուռնէլ, ժառքիէ, մանիֆէթ, մանշէթ, մաշօն, մանտիլ, շալ:

ժ) Արդուզարգ. — ալոսֆ, քէմփօ, կստօ, լավանտա, կօզմատիկ, մէտալյօն, պոօշ, պուլէ, տուալէթ, փոլանթի, փուրֆէթա, փուրէթ, փօմաթա, փօրա, ֆացառա, ֆուանթ, ֆիլիգէ:

Դ. Արհեստագիտական:

ա) Զանազան գործիքներ. — ըստեֆա, քօնցօլիտա, մանէլա, մաֆինա, մէնկէնէ, մուգուրա, սիլիմօթիթ, վիտա, փանկօ, փաֆտա, ֆարֆիցա:

բ) Մեքանիկ. — ցիկլօ, ցիլէլ, պաֆօն, փլաթիմա:

գ) Զանազան նիւթեր. — ընէչինա, քիւրէմենթի, լաստիկ, ցալօ, մաստիֆա, կագ:

դ) Շինութեան վերաբերեալ. — իսկէլէ, լաթա, ցիվաթա, մալթա, չիթա, չիմէնթօ, պատանա, փլան, ֆիլիմիտ, ֆուլպա:

ե) Ոսկերչական. — էնիլնէ, ընկէլա, իատիֆա, քէլիկիսի, իւրաֆիլա, լէիլմ, կալվանիգ, կրաթար, մարթէլա, չափա, փէստէֆ, փիլնչօ, փօթա, ֆաթ, ֆասթա:

զ) Նուրբ արուեստներ. — ցիլա, միլնյաթուռ, մօզպիլֆ, վէնիլն, ֆօլա:

է) Բեռնակրի բառեր. — հիսա՛, մօլա, վա՛տա:

ը) Զինորական. — տալյան:

թ) Պարտիզպանական. — մաչուլա, չափա:

ժ) Մասլաճառի. — ըսպանյօլ, ֆիլէթօ, ցօնթա:

ժա) Կօշկակարական. —

1. Գործիքներ. — ըռասպա, ըռօտա, ըտամփա, ըտէֆա, իսֆէլէթօն, լամպուլն-

յա, լիմա, հալչա, մանա, մաքնեքա, տանելյա, քաթօֆի, քաթօֆոնի, քամառեքօ, քացապրօֆ, քալչեքա, քիլեքֆեռա, քիլեքօ:

2. Կօչիկի տեսակներ. — ըսկառփին, քաֆուռնյա, լաստիկ, լուֆեն, նափօլտօն, չափուտ, պեպե, պօք, պօքիցա, փանքօֆ, փօքին, քալօշ, քիլառ:

3. Կօչիկի մասեր. — քոնեքե, իֆքերնիք, խամառա, խօնն, մասկառեքա, մեռիսիօլա, սայա, սիլօլա, վառտուլա, փիլյանքա, փինե, փօքինյառա, փօմփօն, քաթրօֆ, քափսօլ, քիլեքօ, քիլօ, քիլափա, քալա, ֆօնա, ֆօքք, ֆօքքեցա:

4. Կօչիկի նիւթեր եւ կաշի տեսակներ. — աստարական, քեղաքին, լուստին, կանք, սակոնէն, վաֆեքա, վիտէլա, խառամանօլ, լուստա, փափ:

Ե. Առեւտրական:

ա) Առեւտրական Հաստատութիւններ. — պանֆա, անէքա, սինտիֆա, պօռսա, մադա, տէփօ, փավիֆա, խումփանյա, ընէնի:

բ) Դրամագլուխ եւն. — քափիքալյա, սումա, քափառօ, փոէֆիֆա, փիլյացա, քամպիօ, ավանքա, ինքեքօ, անիօ, քօմիսիօն:

գ) Վաճառատան կարասիք եւ այլ իրեր. — քեքեք, պառա, պալյա, քացա, փօքքմէն, չեքելէ, մօստա, մառֆա, քալէլա, քամփիօ:

դ) Առեւտրական գործողութիւններ. — ուստփառա, քեգիֆո, ըսփեֆիլասիօն, ըսֆօքօ, փոքեքօ, իսքիմարա, սեֆեքօ, քոսափա, նապա, սիկոռքա, քօնֆուրէնցա, էֆօնօլյա, մօնօփօլ, տէփօքօ, փաքեք, փակամէքօ, փանկառօքա, քոնէնի, քոնէնիքօ, իստիֆ, ալէվոս, ապօնէ, քալիֆուալի, մարֆանքիլ:

ե) Առեւտրական թղթեր եւ գրութիւններ. — փօլիցա, պանֆօք, չէֆ, քօնիշիմէքօ, քամյալ, նիօ, պօնօ, լիստա, քաքուրա, ավիգօ, պիստնէ, պիլանչօ, աստէս:

զ) Չափ եւ կշիռ. — քօնօ, քօնէլաքօ, լիքոս, խանքար, կալօն, պուֆալ, տամնանա, կոսա, քոսք, կրառօ, մէքքօ, սանքիմէքքօ, տեքիմէքքօ, տիլգինա, կրօսօ, միլյօն, միլյառ, քիլօ, քաֆէք, քափտա, տառա:

է) Դրամներ. — լիռա, մէքալիկ, նափօլտօն, քառք, ըսկանցիկ, քրքանֆ, խառ-

պօն, քրիմիցա:

ը) Դրոշմեր. — լիլա, կալիպարտի, մալի, քոնէն:

Զ. Կենցաղական:

ա) Երկիր, աղբ եւ կրօն. — քալյան, ինկիլքեռա, ինկիլիգ, նիկիլիգ, մալքըգըսպանյօլ, փոքեքտան, քաթօլիկ, քարմասօն, տիտօն:

բ) Հաստատութիւններ. — լօֆանքա. իսպիքալյա, օքէլ, միւգէ, էֆըսիօքիսիօն, քօլէն:

գ) Արհեստ կամ գրադմօններ. — ապուֆաք, լավուքա, լուստանի, իսքիմարանի, մառանկօգ, մաֆինաֆի, մաֆինիստ, մէսիյօնար, փաքեռա, միչօ, մօքքուրնի, մօտիստըռա, ըսպէչար, տօքքօն, քապրիֆաքօք, պանֆէն, պալյօգ, լօտտ, միլօտտ, վալուքանի, փաքքօն, քացիէք, տիլէքքօն, խամառօք, չիմանի, քօնտիքքօն, վառտիան, պէնպէն, փէրուէք:

դ) Ընկերական կեանք. — քամիլյա, մանքօնէքա, քօքքի, քանցա, քանօն, ըռակօլա, լալըռտը, շամաքա, սափառքա, փափառա, տալավէրա, մօնտօլինա, քօլյաք, մայնա, ալավէրա, լիպէրա, նախա, քանքազիա, անկարյա, ալաքուրֆա, ալափոսանկա, ալափօնէ, անքիֆա, ալէստա, օնօն, օնօնաքօ, խումփառ:

ե) Պատուանուններ. — մառամա, մառմազէլ, միւսի, սինյօք, տառա, քօֆօնա:

զ) Բաղաբաղադրութեան վերաբերեալ. — ատիյօ, քօլյա, մէրսի, պոսվօ, վիլիքա, փառտօն, փոէգանքէ ընէլ, փօլօքիֆա, քառք, քառքվիլիք:

Է. Պետական:

ա) Հաստատութիւններ. — փօստա, քանչէլարյա, քօնսօլաքօ, քէլիլըրաֆ, քէլէֆօն:

բ) Պաշտօնականներ. — նանտարմա, փօլիս, քօնիսիօն, քօնիսէք, սօլաք, տիլլօմաք, քօնսուլ, խումանտար, տուֆա, փափա, իմփէնաքօք:

գ) Պետական թղթեր. — փաշափօքք, վիլգէ, փուսուլա, նուռնալ, ըռափօքքօ, շիֆոս, քօնսօլիտ, քուփօն:

դ) Գործողութիւններ. — ապուֆա, խումանտա, տուվէլլօ, փօլիքիֆա, քօնքօլ, քօնիքէ, քօնկրէ, փառուլա:

ե) Զէնքեր. — խառապինա, պալլեմէգքօփի, ընէվօլվէք, քացաքոռա, քափսօլ, փալասկա, քօնփիլ, փոսանկա:

զ) Նշաններ. — սումա, պանտիէռա, ըսպալէք, մէտալ, խափուք:

Ը. Զուարճութիւն:

ա) Զրօսանք եւ զրօսալարեր. — ժառտէն, կազիօ, նուռնիա, մասկէ, մուչինա, պիլարյա, պուվառ, սուռէ, սօլաչօ, փաքինաքա, փալանչօ, փիլյացա:

բ) Մանկական խաղեր եւ խաղալիքներ. — նա՛, նաքօ՛, կուկուռ, պալօն, պէպէֆ, պիլյա, քոնֆա:

գ) Թղթախաղի վերաբերեալ. — քքիլ, սսօ, ըսպաքի, խափուք, խափա, մաչա, վիսք, պէգիկ, փոէֆա, քօնչինա, օրյա, քանքի, ոսպա, վէրտինա, մօնօ:

դ) Զանազան խաղեր. — ըստէֆա, քավու, լօքարիա, խառամալ, պիլառտօ, տամա, տօմինօ, փաքա, փառքի, փէքվօլ, փիլյանֆօ:

ե) Երաժշտական գործիքներ. — արմուռիկ, աֆօնտիյօն, քոսմփէքա, լաքէռնա, լավուքա, կլառնէք, նուռա, մանտօնիա, պանտառնօգիֆա, տամպուռա, փիլյանֆօ, քիքէռա, փլառաքա, փիլարմօնիկ:

զ) Զայնադրական. — աֆօնտ, մուգիֆա, նօքա, պասօ:

է) Թատերական. — քէտառօ, լօնա, շանա, պալօ, պալէք, քանքօ, քօնէտյա, օփէռա, փանտօմինա, անքրէ:

ը) Պարեր. — լանսիէ, մազուրֆա, սօքիգ, վալս (վալց), տանա, փօլֆա, քառքիլ, անկաժէ, շէնտիստա, տիլիժէ:

Թ. Ճամբորդութիւն:

ա) Հաղորդակցութեան միջոցներ. — քրնէլ, քոսմվայ, լանտօ, սէքյա, վէլօսիֆէտ, փայքօն, փաչօլ, քուփէ:

բ) Շողեկառք. — ալէռքքուր, էֆըսիլըրէս, ըստափօն, քոնէն, լօֆօլօքիֆ, խառամալ, շիմէնտիֆէք, պալկաժ, պիլէք, վակօն, քամփանա, քօնտիքքօն:

գ) Նաւային.

1. Նաւի տեսակներ. — ալամանա, իսլիմպօք, մավուռա, նավէ, սալափուրյա, սանտալ, վափօք, տուպա, քօքքա:

2. Նաւի պաշտօնականներ. — անէքա, լօքքօնօն, խամառօք, խափտան, չիմանի:

3. Նաւի մասեր եւ պիտոյքներ. — քաֆոնա, ըսֆանտիլ, ըսֆառօգ, քարիֆա, քօնէլաքօ, քօնօ, իսլիմ, իսկէլէ, խալաֆաք, խամառա, կիլվէքքէ, նավլուռ, շամանտուրա, չիմա, պօռա, սինքինա, փուսուլա, փիլիէշտէ, փուքքուռա:

4. Նաւային շարժումներ. — ալապանտա, ալառկա, գիկգակ, ըստօփէռ, քօնիստան, մանօլոս, յալիֆա, սիլյա, փուփա, օլքա, օռսա, փառյալ:

Ժ. Ուսումնական:

ա) Գիտական եւ զարգացման բառեր. — ալնէպրա, քրօ, էլէֆքիլի, մանյաքիգ, լառա, պալօն, քօփյա, քազամիա, քալէնտարյա, վաֆանցա, ուսման, փոկրաֆ, խազէքա, նօմէռա, նալաստիկ, տիլլօմա, փաքքիֆ, խառքա:

բ) Դրական պիտոյք. — կօմէլաստիկ, նիֆրա, մառիտ, անպօլօփ:

գ) Նկարչական. — փօքէկրաֆ, քառօ, փէլյան, ալպօմ, սուվընիո, օնըրման, քալէէ, ռքքուշ:

դ) Տպարանական. — քացա, վառքօ, փօրմա:

ԺԱ. Բժշկական:

ա) Մարդկային կազմ. — նաքուռա, սալյա:

բ) Հիւանդութիւններ. — քիֆօ, իֆլօնցա, մաքյա, ուսմաքիգ, քանկրէնա, քօլէռա, քօնտէլա:

գ) Դեղորայք. — անարա, իսպիքքօ, խընալըռա, կիլիքին, մօքֆին, սափառնա, սօլփաքօ, սաիքֆինիք:

դ) Դեղագործական գործիքներ. — ըսպաքուլա, մօքքիէ, պալանա, վազօ, շիլինկա, պիպէնօն:

ե) Բժշկական միջոցներ. — ընէչէքա, կառկառա, մաէքաքիօն, շիլինկա, ունֆուգօ, պանյօ, տէֆօքօ, տուշ, քաշէ, քանանքինա, քօնցօլքօ:

ԺԲ. Բայեր:

ա) Մօքքի քաշել, մօքքօ ըլլալ, խասխաքի ըլլալ, պօնի ընէլ, օլքա գարնէլ, փառպա ցառկիլ:

ԺԳ. Ածականներ:

ա) Լաւ մտքով. — կայկուռք, մէքքըլ-մէն, մօվէնա, մաքքուռէլ, շիֆ, փիմքարի, ֆալանքօն, ֆօֆէք:

բ) Յոռի մտքով. — ապուզըռք, ըզպանտուտ, լամփացա, խուռառա, հայքա, հայտուտ, հէօտիւֆ, քափօն, մալաքա, միգվիք, միմիվիգ, միտտա, շառլաքան, շարիվարի, չալափուրյա, չանչան, չափաչուա, չօլփա, պապալա, ֆօքէֆան, ֆօֆօգ, ֆալցօ, ֆօնօշիմն:

գ) Մահբայներ. — սուվուրյա, վիրա, ֆօռա, ֆօնքնա:

Ինչպէս վերոյիշեալ ցուցակէն կը տեսնուի, կեանքի բոլոր կողմերու մէջ ալ եւրօպական ազդեցութիւնը կայ. ամէնէն աւելի հարուստ են հագուստեղէնի եւ արհեստագիտութեան բաժինները, որոնց իւրաքանչիւրը աւելի քան 120 բառ ունի: Արհեստներու մէջ ալ յատկապէս կօշկակարութիւնը եւ դերձակութիւնը գրեթէ ամբողջապէս օտար բաներէն, մնացեալը ֆրանսերէն կամ յունարէն է: Ասիական նշան է, որ նոյն արհեստները գուրտէն եկած են մեզի: Կօշկակարութեան համար արդէն վարպետները յայտնապէս կը խոստովանին թէ այս արհեստը իտալական ծագում ունի¹: Միւս արհեստներուն համար դժբախտաբար շատ տեղեկութիւն չունիմ: Ամէնէն քիչ փոխառութիւնները կը գտնենք բայերու մէջ, ինչ որ սովորական երեւոյթ է բոլոր լեզուներու մէջ:

¹ Կօշկակարական բոլոր բաները տուած է ինձ հանդուցեալ հայր Յակոբ աղա († 1910 սեպտ.) որ կանոնի կօշիկներու նշանաւոր վարպետ կօշկակար մ'էր: Ինքը կ'ըսէր թէ կօշկակարութեան դերձակայն վարպետները իտալացի մէջ են եւ ասիական հաստատելու համար հետեւեալ պատմութիւնը կը պատմէր: Եւրօպէան իտալիա արշաւած ժամանակ, կը կանչէ իտալացի կօշկակար մը եւ կ'ապուրէ շինել երկար զինուորական մոյզ մը (նախօշէօն ճիգմէսի), յատկապէս դժգոհութեամբ ֆրանսացի վարպետները եւ խօսակցապատուիրելով որ աշխատի անոնց նման լաւ գործ մը պատրաստել եւ ոչ թէ իտալացի վարպետներու պէս: Իտալացին իր ազգային հարգանքներէն մէջ վերաւորումը քանի մը օրէն կը բերէ մէկ հաս մոյզ եւ կը խնդրէ փորձել: Կայսրը կը հաշիւ եւ ըստ ամենայնի լաւ կը գտնէ: Երբ փորձելէ յետոյ ոտքը մոյզէն դուրս կը հանէ, կը տեսնէ որ ոտքին տեսլին հողաթափ մը անցուած է: Իտալացի վարպետը այնպիսի հնարքով հողաթափը շինած եւ ազուցած էր մոյզին մէջ, որ ոչ դուրսէն եւ ոչ ներսէն ամենեւին չէր նշմարուեր: Կայսրը ատոր վրայ աւելի ուրախացած՝ կը պահանջէ մոյզին զոյգը: — «Այն ալ թող ֆրանսացի վարպետները չենեն», կը պատասխանէ իտալացի հայրս կօշկակարը:

(Շարունակելի): Է. ԱՃԱՌԵԱՆ

ԵՓՐՈՍԻ ՍԵՉՄԵՆԻԳԼՈՒԹԵՐ ՊՈՄՊԵՆՍԻ ԺՇՄԵՆԵԿԷՆ ՄԻՆՉԵՆ ԸՐԸՐԱՅԻՆՈՑ ԸՇԹԱՐՀԱՎԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

ԳՈՐԾ ՎԻԿՏՈՐ ՇԱՊՈՅԻ *

ՆԵՐԱՇՈՒԹԻՒՆ

Ներկայ աշխատասիրութիւնս՝ ինքնին կը գուշակուի, յառաջ եկած է ընդարձակ չափով մ'այն դադափարէն, որմէ ծնունդ առած է Ռընէ Կայնայի գեղեցիկ մատենանը՝ «Ափրիկէի հոռոմէական բանակը»¹. բայց նրաթիւն սահմանագծունն ու ատողաներուն դասաւորութիւնը հոս զգալապէս տարբեր են՝ պատմական եւ աշխարհագրական կարգի պատճառներով:

Պր. Կայնա կրնար իր երկասիրութեան մէջ հիւսել Պետութեան ժամանակ Ափրիկէի մէջ մղուած պատերազմաց լիակատար պատմութիւնը, որովհետեւ այս պատերազմները ի վերջոյ ոստիկանական պարզ գործողութիւններ էին, եւ ծանրակշիւ ապստամբութիւնները ցանցաւ էին ու կարճատեւ: Բայց Արեւելեան սահմանադիւրսի վրայ կուրները չափազանց յաճախակէս էին եւ այլեւայլ ժամանակամիջոցներու մէջ, նոյն իսկ գրեթէ անընդհատ: Այս ամէնը պէտք էր բոլորովին մէկգլխի թողուլ, որպէս զի խափանարար չըլլայ այսպիսի հսկայածաւալ նիւթ մը՝ զոր բաց աստի շատ ալ դժուարին է նկարագրել:

Միւս կողմանէ հրաժարած եմ ամէն տեսակ անձնագրութիւնէ (prosopographie, դեմագրութիւն). հետազոտութեանց այս ճիւղն այժմ Գերմանիոյ մէջ շատ աւելի ընդարձակ ծաւալով կը մշակուի բաղմամբիւ աշխատակցաց կողմանէ, եւ ասոնց լիակատար ար-

* Գործի փրանսերէնի խորագիրն է. La frontière de l'Euphrate de Pompée à la conquête arabe. Par Victor Chapot, ancien membre de l'Ecole française d'Athènes, docteur en droit, docteur ès lettres. Ouvrage contenant vingt-deux Illustrations et une Carte hors texte. Paris 1907. քարգմանութիւնս կատարած է Է. Յակոբա Տաշեան «Հանդէս Ամսօրնայի» համար: Աշխատասիրութեան կարեւորութիւնը չայց պատմութեան, յատկապէս Հայաստանի արեւմտեան-հարաւային սահմաններու ուսումնասիրութեան համար իմֆինի հասկանալի է խորագրէն: Թէպէտ 40 տարի յառաջ լոյս տեսած է գիրքս, բայց պահած է ան իր քարգմանութիւնը մինչեւ մեր օրերը:

¹ René Cagnat, l'Armée romaine d'Afrique. — Հոռոմայի եւ Գանուրի սահմանագրութիւններն ալ նոյն իրաւամբ ուղարկութիւն կը գրաւեն. պատրաստողական հետազոտութիւններն երթալով կը բաղմանան, եւ ի հարկէ օր մը համարութեան մը պիտի յանդիս:

դեանց հրատարակութիւնը շատ պիտի չուշանայ: Ուստի յաջորդ էջերուն մէջ չի գըստուիր Ասորոց աշխարհի նուիրակներուն առաջնորդը այնպէս՝ ինչպէս թոյլ կուտային մեր տրամադրութեան ներքեւ եղած յիշատակարանները կազմել: Ասոնք զինուորական գործակալներ էին, որովհետեւ կը հրամայէին իրենց բաժնին զօրաց ուստի այն աստիճանաւորաց մէկ ցանկը յօրինելը գործէս դուրս եկամուտ բան մը չէր ըլլար, բայց նաեւ մեր ինդրին մէջ միայն երկրորդական արժէք մը կ'ունենար, եւ նոյնը հաստատելու հարկաւոր քննարանութիւնքը կանխապէս իսկ անօրուտ կրկնութիւն մը կ'ըլլային:

Ընդհակառակն պատշաճ տեսայ որոշիչ նկարագրիւնները յիշատակել այն ազգերուն՝ որ Պետութեան այս արեւելեան սահմանները կը բնակէին եւ անոնց՝ որոնց դէմ կ'ողորմէին հոռոմէական զօրութիւնները այս կողմանէ: Ասի կնճոտութիւն մըն է որուն ուրիշ տեղ չենք հանդիպիր, եւ որ պատճառն էր Հոռոմացիներու զօրագրութեան մէջ մուծուած մայեցուց ուղղափոխութեանց: Այս ճըշխորին կերպարանափոխութեանց: Այս ճըշխորիտ ազգանկար միւսէնը զննել ու մեկմարիտ ազգանկար միւսէնը զննել ուսումնասիրութեան պահանջած մեկնակէտը:

Ուրիշ ինդրէր մ'ալ ինքնաբերաբար կը ծագի Ասիոյ՝ բայց ոչ Ափրիկէի մէջ. այն վայրկեանէն որ Հոռոմ վճռեց այս վերջին ցաւաքին վրայ ոտք դնել՝ իւր տիրապետութեան սահմանները զճուած էին նոյն իսկ բնութիւնէն. բայց Արեւելից մէջ՝ մինչեւ ուր երթալու էր: Ուր կը սկսէր անբանաւոր եւ անխոհեմ իշխանափոխութիւնը: Ասի ամէնէն փափուկ խնդիրներէն էր, որուն բաղմամբիւ լուծումներ կրնային տրուել. լուծման բաղմամբիւ փորձեր ալ եղան. ասոնց լուծման արդարեւ փորձեր ալ եղան. ասոնց ուր նախընտրելի էր: Արդ այս քաղաքանկանութեան եւ անոր մէջ տեսնուած տամատտ վարանաց վերլուծութիւնը տեսակ մ'իմաստասիրութիւն է մեր նիւթին:

Սակայն էական հատածը կը վերաբերի աշխարհագրական քանակագրութեան, եւ ասո՛ր դերակշիւ կարեւորութիւն մը տուած եմ: Ասորոց աշխարհի պաշտպանութիւնն ամէնէն աւելի ամբաշինութեան վրայ յեցած էր, եւ թէ Միջագետաց հին քաղաքներուն աւերակաց վիճակը շատ քիչ անդամ թոյլ կուտայ գոհացուցիչ կերպով վերակազմութիւններ յօրինելու, գոնէ այլեւայլ հեղինակաց, որ ականատես ու արժանահաւատ վկաներ

են, մատակարարած տեղեկութիւնները մասամբ այս թերոյթը կը լրացընեն: Եփրատի մերձակայ գրեթէ ամէն քաղաքներն ու սահմաններն ամբողջներ էին, որոնք կրնային ժամանակ մը զիմադրել այնպիսի ազգի մը յարձակման դէմ, որ դարերով պաշարմանց մէջ անյաջողակ մնաց, եւ այսպէս սպասել փութով խնդրուած զնդերու օգնութեանն, որոնց սակաւաթիւ քանակը պիտի համակուէր անոնց զիւրաշարժութեամբը:

Թերեւս իմ պարզարանութեանց մէջ այլեւայլ մասեր անհամաչափ երեւան: Որոշած եմ՝ համառօտարան ըլլալ այն բերդերուն մասին, որոնք նշանակուած ու նկարագրուած են իմ նախորդներէս. ընդհակառակն՝ ընդարձակօրէն գործածած եմ ուղեգրական իմ ծանօթագրութիւններս, երբ արական իմ ծանօթագրութիւններս, երբ ասոնք անձանօթի մը մասին էին: Գրքի մը հեղինակը, որ նպատակ չունի պարզ յուշաբար մ'ըլլալ, ստիպուած է հաւասարակշռութեան դէմ այս մասնական թերութիւնը յանձն առնուլ:

Մեզի աւելի նուազ ծանօթ են Ասորական զինուորական կազմակերպութեան վարչական մանրամասնութիւնները քան թէ անոնց ընդհանուր նկարագրիւր: Այս երկիրս արձանագրութեանց կողմանէ ազբատ է եւ եղածները լակոնական են: Փորագրութեան համար գործածուած քարն անպիտան ըլլալով՝ քանդակելու համար ստիպուած էին ստուարատաւ նշանագրիւններ ընտրել. ամենազոյգն յիշատակարանը շուտով մը մեծածաւալ երեսներ կը բռնէր: Անոր համար անկարելի է Ասորոց աշխարհի բանակներուն, ասոնց բանակետեղերուն ու տեղափոխութեանց, բանակակենաց, զինուորական վարժոցներու, զինուորներու պաշտամանց եւ նմանեաց մասին սփռելու այն լոյսը, զոր այնպէս յորդաուտ կը պարզեն այս ամէն կէտերուն մասին Ափրիկեան անհամար արձանագրութիւնները: Ասոր հակառակը հոս տարեգիրները կը վիտան. եւ որովհետեւ ասոնք մասնաւոր կը պարզեն այս ամէն կէտերուն մասին Ափրիկեան անհամար արձանագրութիւնները: Ասոր հակառակը հոս տարեգիրները կը վիտան. եւ որովհետեւ ասոնք մասնաւոր կը պարզեն այս ամէն կէտերուն մասին Ափրիկեան անհամար արձանագրութիւնները: Ասոր հակառակը հոս տարեգիրները կը վիտան. եւ որովհետեւ ասոնք մասնաւոր կը պարզեն այս ամէն կէտերուն մասին Ափրիկեան անհամար արձանագրութիւնները:

Իմ առաջին դադափարս էր արեւելեան սահմանագրութիւն իւր ամբողջական ընդարձակութեամբն առնուլ՝ Կարմիր ծովէն մինչեւ Սեւ ծով: Սակայն առաջնակարգ պատճառ մը ստիպեց բոլորովին ուրիշ որոշման